

БЕЛАРУСКАЯ СІНТАКСІЧНАЯ НАВУКА: АСОБЫ, ШКОЛЫ, НАПРАМКІ (ДА 90-ГОДДЗЯ БДУ)

Пачаткі беларускай сінтаксічнай навукі адносяцца да 1910-х гг., калі распачаліся сістэматычныя даследаванні беларускага сінтаксісу, і звязаны з манаграфічным па сваёй сутнасці параўнальна-гістарычным даследаваннем Я. Карскага, а таксама падручнікамі для школы Б. Тарашкевіча і Б. Пачобкі.

Першым фундаментальным апісаннем беларускага сінтаксісу (сінтаксісу беларускіх народных гаворак і сінтаксісу старабеларускага пісьменства) па праву лічацца «Нарысы сінтаксісу беларускай мовы» Я. Карскага. Першая глава «Нарысаў» – «Просты сказ» – тэарэтычная: Я. Карскі раскрывае тут базавыя паняцці тагачаснай сінтаксічнай тэорыі: *сінтаксіс, мова і маўленне, сказ, дзейнік і выказнік, просты і складаны сказы*. Сінтаксіс простага сказа ў інтэрпрэтацыі Я. Карскага відавочна *фармальны*. Другая глава мае практычны характар: тут даследчык прыводзіць канкрэтныя тыпы ўласцівых беларускай мове двух- і аднастаўных канструкцый, падрабязна разглядае спосабы выражэння ў беларускай мове галоўных і даданных членаў сказа, структурныя тыпы выказніка, звяртае ўвагу на асаблівасці ўжывання асноўных граматычных катэгорый імя ў функцыі дзейніка і дзеяслова ў функцыі выказніка. Сінтаксічная канцэпцыя Я. Карскага не страціла сваёй актуальнасці і сёння, прычым не толькі ў практычным плане (як помнік граматычнай думкі беларусаў пэўнага перыяду), але, што самае галоўнае, і ў тэарэтычным плане: заслуга Карскага ў тым, што ў сваіх «Беларусах» ён заклаў тэарэтыка-метадалагічныя асновы беларускага сінтаксісу.

У «Беларускай граматыцы для школ» Б. Тарашкевіча прадстаўлена самае сціслае сістэмнае апісанне асноў сінтаксісу беларускай мовы. Патрэбы школы прымусілі аўтара адысці ад уласна навуковага падыходу і прытрымлівацца практычнага. Тым не менш «мінімальны» аб'ём і практычны пачатак сінтаксічнай часткі не перашкодзіў Б. Тарашкевічу закласці ў сваёй працы фундамент беларускай сінтаксічнай тэрміналогіі. У параграфі «Знакі прыпынку» Тарашкевічам закладзены тэарэтычны падмурак навуковага апісання пунктуацыйных норм БЛМ.

«Граматыка беларускай мовы» Б. Пачобкі, напісаная лацінкай, распачынаецца раздзелам «Сказ і яго часці», у якім разглядаюцца *кароткія і развітыя сказы, абсуд ('дзеінік'), прысуд ('выказнік'), сказ безабсудны і безпрысудны, няпоўныя, развітыя, злітныя сказы*. Варта адзначыць, што ў «Граматыцы» прыводзіцца толькі тэорыя, у асобных выпадках да правілаў падаюцца прыклады.

У 1920-я гг. сінтаксіс вывучаўся ў меру патрабаванняў школьнага выкладання, а таму асноўная ўвага была скіравана на стварэнне падручнікаў для школы і самаадукацыі: працы Я. Лёсіка (Сынтас беларускае мовы. Мн., 1926), А. Багдановіча (Беларуская мова. Падручнік для тэхнікумаў і самаадукацыі. Мн., 1927), І. Пратасевіча, І. Самковіча (Сінтаксіс беларускай

мовы ў нагляданьнях і практыкаваньнях. Мн., 1928; Рабочая кніга па беларускай мове (сістэматычны курс марфалогіі і элементы сінтаксісу). Мн., 1929), напісаныя ў асноўным у рэчышчы *фармальнага сінтаксісу*. «Сынтэкс» Я. Лёсіка – хутчэй выключэньне з правіла. У кантэксце здабыткаў сучаснай беларускай сінтаксічнай навукі, фармальнай па сваёй сутнасці, *вербацэнтрычная канцэпцыя сказа*, прадстаўленая ў Я. Лёсіка, гучыць надзвычай «рэвалюцыйна».

1930-я гг. можна адносіць да пачатковага этапу развіцця беларускага сінтаксісу: працягваецца традыцыя стварэння падручнікаў і дапаможнікаў па беларускай мове, у якіх апісваюцца агульныя асаблівасці сінтаксісу беларускай мовы (С. Дружылоўская, І. Зянько, М. Лычкоўскі, І. Пратасевіч, А. Саломенік, І. Самковіч, В. Чудовіч, Н. Шэўчык). Адзначым з’яўленне ў 1939 г. першага падручніка для ВНУ «Сінтаксіс беларускай мовы» К. Гурскага, Ц. Ломцева, С. Рохкінда, С. Рысінай, Г. Шкляра (Мн., 1939). «Сінтаксіс-1939» напісаны ў лепшых традыцыях здабыткаў рускай сінтаксічнай навукі. Гэта лішні раз даказвае, што спецыяльных навуковых даследаванняў сінтаксісу беларускай мовы ў першай палове XX ст. не праводзілася. Нягледзячы на «русіфікаваны» характар пададзенай у падручніку тэорыі, аўтарамі ўпершыню ў шырокім аб’ёме была разгледжана *сістэма сінтаксічных адзінак беларускай мовы*. Такім чынам, толькі з канца 1930-х гг. пачынае адбывацца найбольш поўнае апісанне беларускага сінтаксісу.

1940-я гг. можна сімвалічна назваць «дзясяцігоддзем Ц. Ломцева», бо якраз дзякуючы намаганням пачынальніка рускага семантычнага сінтаксісу ў беларусістыцы распачынаецца навуковае апісанне асноў беларускага сінтаксісу. На гэты час прыходзіцца выхад у свет двух манаграфічных даследаванняў першага дэкана філфака БДУ: «Выражение главных членов предложения в белорусском языке» і «Исследования в области истории белорусского синтаксиса. Составное сказуемое и его изменения в истории белорусского языка», за якія ў 1944 г. вучонаму ўпершыню ў галіне беларускага мовазнаўства была прысуджана вучоная ступень доктара філалагічных навук. Працы Ц. Ломцева выкананы ў рэчышчы *гістарычнага сінтаксісу*.

1950-я гг. – пачатак шырокай цікавасці навукоўцаў да распрацоўкі сінтаксічнай тэорыі, пра што сведчыць абарона першых сямі кандыдацкіх дысертацый па беларускім сінтаксісе. У беларускай сінтакталогіі пачынае актыўна распрацоўвацца *тэорыя словазлучэння* (В. Баркоўскі, І. Зяневіч, М. Яўневіч). Не знікае цікавасць да *простага* (А. Наркевіч) і *складанага сказаў* (Л. Бурак, К. Гурскі). Паводле аспектаў даследавання дамінуюць *фармальна-сінтаксічныя* работы, прадстаўленыя ў асноўным падручнікамі і дапаможнікамі для школы і ВНУ (М. Булахаў, К. Гурскі, М. Жыркевіч, Е. Зомерфельд, А. Карзон, Ц. Ломцеў, В. Самцэвіч). Не апошняе месца займаюць таксама работы ў рэчышчы *гістарычнага сінтаксісу* (М. Булахаў, Б. Лапаў). Адзначым таксама факт з’яўлення першых *супастаўляльных* (Ц. Ломцеў) і *стылістычных* (М. Цікоцкі) прац.

З'яўляюцца і новыя падручнікі для ВНУ, у якіх сінтаксіс беларускай мовы не толькі *апісальны*, але і *тэарэтычны*. Так, у сінтаксічнай частцы акадэмічнага «Курса сучаснай беларускай літаратурнай мовы» (Мн., 1959) М. Булахавы, Л. Бурака, Б. Лапава, А. Наркевіча, П. Шубы прадстаўлены сістэмны падыход да апісання сінтаксічных з'яў, якія раней не вывучаліся, што дазволіла максімальна поўна, згодна з дасягненнямі сінтаксічнай навукі таго часу, апісаць сінтаксічную сістэму беларускай літаратурнай мовы. Сінтаксічная структура і фармальны пачатак «Курса» амаль цалкам былі перанесены ў акадэмічную «Граматыку беларускай мовы» (Мн., 1965), напісаную фактычна тымі ж самымі аўтарамі. Аўтарская спроба апісання сінтаксісу сучаснай беларускай мовы належыць і Ц. Ломцеву: маюцца на ўвазе рускамоўныя падручнікі Ц. Ломцева (Белорусский язык. М., 1951; Грамматика белорусского языка. М., 1956). У другой працы раздзел «Сінтаксіс» займае амаль 200 старонак, аднак вядомы сінтаксіст не вызначаецца тут арыгінальнасцю: падручнік напісаны ў рэчышчы *фармальнага падыходу*, да ўсяго аўтар зыходзіць з пазіцыі рускай мовы.

У канцы 1950-х гг. адбываецца кадыфікацыя пунктуацыйных правілаў беларускай мовы (Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Мн., 1959). Яны ў асноўным сфармуляваны ў рэчышчы рускай пунктуацыйнай традыцыі.

1960-я гг. знамянальныя абаронай першай доктарскай дысертацыі па *сінтаксісе складанага сказа* (А. Груца) і адзінаццаці кандыдацкіх дысертацый, сем з якіх – па *сінтаксісе словазлучэння* (Н. Астафьева, Т. Бандарэнка, Г. Жылуновіч, А. Міхневіч, А. Навумовіч, Л. Падгайскі, А. Шыдлоўскі), тры – па *сінтаксісе простага сказа* (Н. Гаўрош, В. Кавалёў, Г. Піўтарак), дзве – па *сінтаксісе складанага сказа* (Э. Барысаглебская, І. Крамко). Адзначым таксама з'яўленне ў беларускай сінтаксічнай навукі ўласна *славістычнай дысертацыі* Б. Нормана «Зваротныя канструкцыі ў сучаснай балгарскай літаратурнай мове».

Значнай падзеяй у гісторыі беларускага мовазнаўства можна лічыць выданне сінтаксічнага тома «Граматыкі беларускай мовы» (Граматыка 1965), у якой закладзены тэарэтычныя асновы беларускага сінтаксісу, а таксама першага ўласна сінтаксічнага слоўніка (Мартынаў В., Шуба П., Ярмаш М. Марфемная дыстрыбуцыя ў беларускай мове: Дзеяслоў. Мн., 1967), аналагаў якому няма ў славістыцы. У слоўніку прадстаўлены агульныя прынцыпы дыстрыбуцыйнага аналізу словаўтваральных фармантаў пры ўліку актантага акружэння дзеясловаў. Адзначаная праца вылучаецца і сваім арыгінальным падыходам да класіфікацыі дзеясловаў.

Манаграфічныя даследаванні, што з'явіліся ў названы перыяд, таксама вызначаюцца шырынёй праблематыкі: *фармальны сінтаксіс простага ўскладнага сказа* (А. Базыленка), *трансфармацыйная граматыка непадзельнага словазлучэння* (А. Міхневіч), *гістарычны сінтаксіс простага сказа* (В. Баркоўскі). На гэтым фоне варта прыгадаць таксама ўласна славістычныя працы Г. Цыхуна, у якіх разглядаюцца *асаблівасці сінтаксісу займеннікавых клітык паўднёvasлавянскіх моў*.

З'яўляюцца «класічныя» падручнікі па беларускім сінтаксісе: «Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы» М. Яўневіча, П. Сцяцко; «Практычная стылістыка беларускай мовы» М. Цікоцкага, а таксама дапаможнікі па пунктуацыі Л. Бурака, Г. Ключава і А. Юрэвіча.

1970-я гг. без перабольшвання – «залаты час» у гісторыі беларускай сінтаксічнай навукі. Уражваюць колькасныя паказальнікі: абарона 19 «сінтаксічных» дысертацый (больш чым за ўсе іншыя перыяды): чатырох доктарскіх і 15 кандыдацкіх дысертацый; 13 манаграфій. У 1970-я гг. пашыраецца тэматыка сінтаксічных даследаванняў. У гэты перыяд праводзяцца фундаментальныя даследаванні, якія будуць прадвызначаць развіццё тэарэтычнай сінтаксічнай думкі на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў: «Прыназоўнік у беларускай мове» П. Шубы; «Сістэма словазлучэнняў у сучаснай беларускай мове» А. Наркевіча; «Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы» А. Міхневіча; «Далучэнне ў сучаснай беларускай літаратурнай мове» Л. Бурака. Найбольш прац – 12 (налепшы паказальнік за ўсе гады) – прысвечана распрацоўцы *тэорыі словазлучэння* (В. Дзюбайла, Л. Елісеева, Л. Карповіч, А. Наркевіч, Л. Падгайскі, С. Прохарава, Т. Тарасевіч, П. Шуба, М. Яўневіч); 13 прац – па *сінтаксісе простага і простага ўскладненага сказаў* (М. Аўласевіч, Л. Бурак, Н. Бурака, Н. Гаўрош, З. Данільчык, А. Курбыка, Г. Малажай, В. Рабкевіч, В. Рагаўцоў І. Шумская); чатыры – па *сінтаксісе складанага сказа* (В. Баркоўскі, А. Груца, І. Крамко, М. Канюшкевіч). Асобна адзначым цікавасць вучоных да *ССЦ/ЗФА і тэксту* і з'яўленне першых прац, у якіх апісаны адпаведныя сінтаксічныя адзінкі (А. Юрэвіч). Пунктуацыя прадстаўлена працамі ўжо вядомых у навуцы сінтаксістамі (Л. Бурак, Г. Ключаў, А. Юрэвіч).

1970-я гг. вызначаюцца таксама шырынёй дыяпазону сінтаксічных даследаванняў у рэчышчы розных лінгвістычных аспектаў. Менавіта ў гэты перыяд з'яўляюцца першыя ў беларускім мовазнаўстве працы па *семантычным і функцыянальным сінтаксісе* беларускай мовы (А. Міхневіч, П. Шуба), па *лінгваметодыцы* (А. Супрун) і *арэальным сінтаксісе* (С. Прохарава). Працягваецца вывучэнне беларускага сінтаксісу ў рэчышчы *гістарычнага* (В. Баркоўскі, А. Груца, Л. Елісеева, І. Крамко) і *супастаўляльнага* (А. Крывіцкі, А. Міхневіч, А. Падлужны, А. Супрун) аспектаў. Істотнае значэнне для беларускага сінтаксісу маюць працы Б. Нормана, прысвечаныя *граматычным катэгорыям і сінтаксічным уласцівасцям дзеяслова*, а таксама *сінтаксісу маўленчай дзейнасці*.

Фундаментальная манаграфія А. Міхневіча «Праблемы семантыка-сінтаксічнага даследавання беларускай мовы» (Мн., 1976) мае вялікае агульнатэарэтычнае значэнне і да сённяшняга часу лічыцца адной з найлепшых манаграфій па *семантычным сінтаксісе* ў славістыцы.

Пачаткі *функцыянальнага сінтаксісу* беларускай мовы звязваюцца са з'яўленнем у беларускім мовазнаўстве манаграфіі П. Шубы «Прыназоўнік у беларускай мове» (Мн., 1971). У працы актыўна распрацоўваецца *функцыянальна-семантычны* падыход, звязаны з апісаннем функцыянальнага

значэння прыназоўнікаў. Вынікі далейшага вывучэння функцый прыназоўнікаў знайшлі адлюстраванне ў першым томе «Беларускай граматыкі» (Мн., 1985), а таксама ў «Тлумачальным слоўніку беларускіх прыназоўнікаў» (Мн., 1993).

1980-я гг. перш за ўсё асацыюецца са з'яўленнем у беларускім мовазнаўстве другой акадэмічнай граматыкі беларускай мовы («Беларуская граматыка» 1986), якая адыграла вялікую ролю ў нармалізацыі беларускай літаратурнай мовы. Абаронены дзве доктарскія дысертацыі (па *сінтаксісе словазлучэння* (М. Яўневіч) і па *тэорыі і практыцы навучання сінтаксісу беларускай мовы ў сярэдняй школе* (В. Протчанка) і чатыры кандыдацкія дысертацыі (В. Зелянка, В. Лешчанка, Н. Ратнікава, С. Рачэўскі). Найбольш прац прадстаўлена па *агульнай сінтаксічнай тэорыі* (13) і па *сінтаксісе словазлучэння* (7), сярод якіх вылучаюцца даследаванні М. Яўневіча і Т. Бандарэнкі. Акрамя традыцыйных для беларускай сінтакталогіі прац *фармальна-сінтаксічнага характару*, у адзначаны перыяд актыўна распрацоўваюцца таксама і іншыя аспекты сінтаксічных даследаванняў: *гістарычны* (В. Баркоўскі), *супастаўляльны* (У. Анічэнка, В. Баркоўскі, М. Канюшкевіч, Б. Норман, А. Шаранда), *функцыянальны* (М. Канюшкевіч), *стылістычны* (А. Каўрус, І. Лепешаў, А. Юрэвіч), *арэальны* (І. Яшкін), *лінгваметадычны* (В. Протчанка). Даследаванні ў галіне *семантычнага сінтаксісу* ў 80-я гг. працягвае М. Лешчанка. Праблемы *тыпалагічнага сінтаксісу* распрацоўваюцца Г. Цыхуном.

1980-я гг. – час стварэння «класічных» падручнікаў, да ліку якіх можна аднесці адразу некалькі крыніц: «Сучасная беларуская мова: Сінтаксіс. Пунктуацыя» Л. Бурака, дапаможнікі Л. Бурака *па пунктуацыі*, дапаможнікі І. Лепешава і Г. Малажай *па сінтаксісе тэксту*.

У 1990-я гг. большасць дысертацыйных даследаванняў прысвечана *супастаўляльнаму* апісанню беларускай і рускай моў, беларуска-рускім моўным кантактам і білінгвізму, узаемаўплыву беларускай і рускай моў на розных узроўнях і ў розных аспектах (А. Гіруцкі, М. Канюшкевіч, Л. Машчэнка, С. Прохарава, І. Роўда, Л. Чумак). Адзначым факт з'яўлення ў гэты час энцыклапедыі «Беларуская мова» (Мн., 1994), на старонках якой дастаткова вялікая колькасць артыкулаў прысвечана сінтаксічнай праблематыцы. Вылучым таксама з ліку іншых прац і два *сінтаксічныя слоўнікі*: традыцыйны *слоўнік спалучальнасці (слоўнік кіравання)* Г. Арашонкавай і В. Лемцюговай «Кіраванне ў беларускай і рускай мовах» (Мн., 1991) і спроба *функцыянальна-семантычнага* апісання беларускіх прыназоўнікаў П. Шубы «Тлумачальны слоўнік беларускіх прыназоўнікаў» (Мн., 1993), аналагаў якой не было ў славістыцы ў адзначаны перыяд.

Традыцыйныя аб'екты даследавання – *словазлучэнне* (І. Бондал, А. Волочко, Г. Канцавая, В. Рагаўцоў), *просты сказ* (М. Бузук, А. Міхайлава, Н. Паўлоўская, І. Рабчынская, Т. Рамза, С. Рачэўскі), *складаны сказ* (М. Канюшкевіч), *пунктуацыя* (Л. Бурак, І. Бурак, Г. Ключаў). Значна больш увагі, у параўнанні з папярэднімі перыядамі, надаецца ў 1990-я гг. распрацоўцы агульнай тэорыі ССЦ/ЗФА і тэксту (Г. Малажай, В. Маслава, А. Супрун).

Адзначым далейшае развіццё *супастаўляльнага сінтаксісу* (М. Канюшкевіч, С. Прохарава, Л. Чумак і інш.), *функцыянальнага сінтаксісу* (М. Канюшкевіч, А. Кіклевіч, І. Рабчынская, П. Шуба), *арэальнага сінтаксісу* (С. Прохарава), *стылістычнага сінтаксісу* (М. Абабурка, М. Цікоцкі). *Семантычны сінтаксіс* прадстаўлены паланістычным даследаваннем Т. Вернікоўскай. У русістыцы ў гэты час абаронена *лінгваметадычная дысертацыя* Ф. Літвінкі *на тэорыі і практыцы навучання сінтаксісу ўскладненага сказа*. Адзначым таксама з'яўленне новага аспекта сінтаксічных даследаванняў у беларусістыцы – *культуралагічнага сінтаксісу*, асноўнымі прадстаўнікамі якога з'яўляюцца С. Прохарава і Л. Чумак.

У 2000-я гг. як аб'екты даследавання, так і аспекты вывучэння пэўных сінтаксічных адзінак традыцыйныя для беларускай сінтакталогіі. Так, 12 прац прысвечана *сінтаксісу (простага) сказа* (Л. Антанюк, В. Маршэўская, А. Нікіцевіч, Н. Паўлоўская, Т. Рамза, А. Рудэнка і інш.), *восем – сінтаксісу словазлучэння* (Л. Антанюк, Р. Леановіч, А. Міхневіч, Т. Рамза, А. Садоўская, В. Свірыдзенка і інш.), *восем – сінтаксісу ССЦ/ЗФА і тэксту* (А. Курбека, Я. Лаўрэль, А. Равуцкі, А. Супрун, М. Цікоцкі, Н. Шандроха, Л. Яўдошына, І. Ячмянёва), *шэсць – сінтаксісу складанага сказа* (Б. Крук, Т. Петыш, В. Протчанка, С. Рапацэвіч, І. Савіцкая, В. Шахаб). Агульная колькасць абарон – 15: 2 доктарскія і 13 (самая вялікая колькасць за ўсе перыяды) кандыдацкіх дысертацый.

Прадстаўлены ўсе аспекты вывучэння сінтаксісу беларускай мовы, станаўленне якіх адбылося ў папярэднія перыяды: *фармальны* (Л. Антанюк, І. Лепешаў, В. Маршэўская, Н. Паўлоўская, Б. Плотнікаў, В. Рагаўцоў, П. Сцяцко, Н. Чалюк, М. Яўневіч, і інш.), *гістарычны* (С. Рапацэвіч), *семантычны* (С. Важнік, А. Кіклевіч), *функцыянальны* (М. Канюшкевіч, А. Кіклевіч), *супастаўляльны* (С. Важнік, А. Саковіч), *стылістычны* (А. Міхневіч, П. Сцяцко, М. Цікоцкі), *арэальны* (С. Прохарава, В. Палятаева), *культуралагічны* (Л. Чумак), *лінгваметадычны* (В. Протчанка, В. Свірыдзенка, В. Шахаб). Адзначым таксама з'яўленне першай працы па *экспрэсіўным сінтаксісе* Н. Шандрохі.

Стылістычны сінтаксіс (або *сінтаксічная стылістыка*), да распрацоўкі якога далучыліся вядомыя беларускія стылісты і сінтаксісты М. Абабурка, Л. Бурак, А. Каўрус, А. Міхневіч, П. Сцяцко, К. Цвірка, М. Цікоцкі і інш., за апошняе дзесяцігоддзе, дзякуючы наватарскім ідэям А. Міхневіча, трансфармаваўся ў *арталагічны сінтаксіс*, у рэчышчы якога разглядаюцца памылкі, недакладнасці, адступленні ад літаратурных норм (у тым ліку і сінтаксічных), што назіраюцца ў паўсядзённай маўленчай практыцы беларусаў (Слоўка за слоўкам. Мн., 2006).

Асобага вітання заслугоўвае фундаментальная праца М. Канюшкевіч «Беларускія прыназоўнікі і іх аналагі. Граматыка рэальнага ўжывання», выдадзеная ў трох частках у 2008–2010 гг. Вядомая беларуская даследчыца, стваральніца гродзенскай школы *функцыянальнага сінтаксісу*, працягвае «прыназоўнікавую» справу свайго Настаўніка праф. П. Шубы. Па дадзеных М. Канюшкевіч, у сучаснай беларускай мове больш за сем тысяч прыназоўнікаў

і іх аналагаў. Да параўнання: П. Шуба ў сваім сінтаксічным слоўніку апісвае толькі 507 адзінак.

2000-я гг. характарызуюцца павелічэннем колькасці дапаможнікаў па сінтаксісе і пунктуацыі перш за ўсё для школьнікаў і абітурыентаў. Выдадзены новыя па тэматыцы і па тэарэтыка-метадалагічных канцэпцыях падручнікі для ВНУ, сярод якіх вылучаюцца працы прызнаных беларускіх лінгвістаў: Л. Антанюк, І. Лепешава, А. Міхневіча, Б. Плотнікава, В. Протчанкі, В. Рагаўцова, П. Сцяцко, М. Цікоцкага, М. Яўневіча і інш. Адзначым таксама з'яўленне *вучэбна-метадычных комплексаў* па сінтаксісе сучаснай беларускай мовы. У гэтым плане на агульным фоне вылучаюцца падручнікі для студэнтаў спецыяльнасці «Беларуская філалогія» дацэнта БДУ Т. Рамзы.

Відавочна, беларуская сінтакталогія – гэта нацыянальная школа са сваімі слаўнымі традыцыямі, фундаментальнымі прынцыпамі і эфектыўнымі метадамі даследавання.

Агляд названых вышэй першакрыніц і персаналій сведчыць пра дастаткова шырокі дыяпазон даследаванняў, праведзеных у рэчышчы беларускай сінтаксічнай навукі ў самых розных аспектах. Прааналізаваны матэрыял дазволіў выявіць пэўныя тэндэнцыі, датычныя працэсаў станаўлення і развіцця беларускай сінтакталогіі ў розныя гістарычныя перыяды. Назавём найбольш заўважныя з іх.

Тэарэтыка-метадалагічныя асновы беларускага сінтаксісу былі закладзены ў 1940–1980-я гг. што звязана з навуковай дзейнасцю і фундаментальнымі працамі па сінтаксісе беларускай мовы Я. Карскага, Б. Тарашкевіча, Я. Лёсіка, Ц. Ломцева, А. Груцы, М. Булахавы, М. Яўневіча, Л. Бурака, П. Шубы, Л. Падгайскага, М. Гурскага, А. Міхневіча, В. Мартынава, А. Наркевіча і інш. Гэты факт дазваляе лічыць названых моваведаў пачынальнікамі беларускай сінтаксічнай навукі, нацыянальнай сінтаксічнай школы.

Даробак беларускіх сінтаксістаў вызначае такая рыса, як *універсалізм*. У беларускай сінтаксічнай навуцы апісаны ўсе сінтаксічныя адзінкі, пачынаючы ад *словазлучэння* і заканчваючы *тэкстам* і *сінтаксічнымі асаблівасцямі мовы мастацкай літаратуры*. Агульныя пытанні сінтаксічнай тэорыі пачалі разглядацца ў беларусістыцы з 1910-х гг. Першыя працы, прысвечаныя *сінтаксісу простага сказа*, з'яўляюцца толькі ў 1940-я гг. *Словазлучэнне* і *складаны сказ* пачалі вывучацца ў 1950-я гг. *Просты ўскладнены сказ* зацікавіў даследчыкаў толькі ў 1960-я гг. *ССЦ/ЗФА* як найменшая тэкставая адзінка і ўласна *тэкст* пачынаюць разглядацца ў беларускім мовазнаўстве ў 1970-я гг.

Асноўным вектарам у станаўленні беларускай граматыкі (і сінтаксісу ў прыватнасці) была і застаецца *руская граматыка-донар*. Аднак «рускі акцэнт», у працах беларускіх даследчыкаў – гэта хутчэй характэрная прымета развіцця беларускай гуманітарнай навукі (так склалася гістарычна), а не загана вучоных. Хто ведае, калі б не прышчэпка з вакцынай «руская граматыка», ці мелі б мы Яўхіма Карскага і «Беларусаў»? А ці была б у нас «Беларуская граматыка для школ» Браніслава Тарашкевіча, які вучыўся, у сваю чаргу, у Я. Карскага і А. Шахматава? Ці з'явіўся б «Сынтас беларускае мовы» Язэпа Лёсіка з верба-

цэнтрычным разуменнем сказа услед за А. Патабнэй і іншымі рускімі вербацэнтрыстамі канца XIX ст.? Такім чынам, русістыка працяглы час была і застаецца пануючай галіной у славістыцы і найбольш прыярытэтнай для беларускага мовазнаўства. Гэты ўплыў адчуваецца і зараз, нягледзячы на тое, што беларускае мовазнаўства паступова становіцца *шматвектарным*.

Традыцыйны беларускі сінтаксіс – *фармальны* па сваёй метадалагічнай сутнасці, аднак і ў беларускай сінтаксічнай навуцы, нягледзячы на яе відавочную «фармальную» традыцыю і арыентаванасць пераважна на здабыткі рускага мовазнаўства, маюць месца даследаванні, якія тычацца сферы семантыкі: працы Ц. Ломцева, В. Мартынава, А. Міхневіча, Б. Нормана, П. Шубы і інш. Традыцыі, закладзеныя названымі моваведамі, працягваюць М. Канюшкевіч, А. Кіклевіч, Н. Паўлоўская, А. Рудэнка, В. Сянкевіч і інш. У даробак беларускіх сінтаксістаў аднясём таксама сінтаксічныя даследаванні, выкананыя ў рэчышчы розных лінгвістычных аспектаў: *гістарычнага, стылістычнага, семантычнага, функцыянальнага, арэальнага, супастаўляльнага, культуралагічнага, лінгваметадычнага і экспрэсіўнага сінтаксісу*. Станаўленне кожнага з іх прыпадае на розныя гістарычныя перыяды: *фармальнага і гістарычнага сінтаксісу* – на 1910-я гг., *стылістычнага і супастаўляльнага сінтаксісу* – на 1950-я гг., *семантычнага, функцыянальнага, арэальнага і лінгваметадычнага* – на 1970-я гг., *культуралагічнага* – на 1990-я гг., што ў асноўным адпавядае, хоць і з пэўным спазненнем, галоўным этапам развіцця еўрапейскай і сусветнай сінтаксічнай навукі.

3.1. Бадзевіч

ЗВАРОТКІ З ЭМАЦЫЯНАЛЬНА-АЦЭНАЧНЫМ ЗНАЧЭННЕМ У БЕЛАРУСКІМ ФАЛЬКЛОРЫ

Вывучаючы стылістычны аспект мовы, Ш. Баллі адзначаў, што “чалавечая думка пастаянна вагаецца паміж успрыняццем і эмоцыяй; мы або разумеем, або адчуваем; часцей за ўсё наша думка складваецца адначасова з лагічнай ідэі і пачуцця” [1, с. 182]. Правамерны яго заўвагі і пра тое, што “у роднай мове лінгвістычныя пачуцці ахопліваюць сабой усё, што б мы ні гаварылі ці слухалі; мы значна больш адчуваем, чым разумеем” [1, с. 189].

Значнае месца ў беларускім фальклоры належыць зваротку, які выконвае не толькі намінацыйную, але і эмацыянальна-ацэначную функцыю. Ацэначнае значэнне зваротка залежыць ад яго структуры, характару паясняльных слоў, месца ў сказе, інтанацыі, а таксама ад кантэксту ў цэлым. У вуснай народнай творчасці зваротак пераважна ўжываецца ў простае мове, у дыялогу, радзей – у мове апавядальніка і няўласна-простае мове. Па структуры яны бываюць неразвітымі і развітымі, па значэнні – нейтральнымі і эмацыянальна афарбаванымі.

Зваротак звычайна выражаецца назоўнікам у назоўным склоне, а таксама іншымі субстантываванымі часцінамі мовы, часцей прыметнікам. У сказе такія звароткі, як правіла, выконваюць ацэначную ролю: служаць для характарыстыкі асоб, іншых адушаўлёных істот, персаніфікаваных прадметаў і